

טיול במנהרת הזמן

בימי חנוכה אוהב אני לפתוח את אחד האוספים של הספרים החיצוניים, אותם ספרים שנכתבו ופורסמו אחרי חתימת התנ"ך, ספרים אלו פותחים לנו צוהר לתקופות עברו, על אמונותיהם ודעותיהם. בחנוכה אני אוהב לפתוח את ספרי התקופה, ובייחוד את ספר מקבים ד'. שלא כספרי המקבים האחרים, אין זה ספר היסטוריה אלא ספר מחשבה וחינוך. בספר זה מוצגת בפנינו דרשה פילוסופית הגותית לכבוד חנוכה. אני פותח את הספר וכאילו סוגר את העיניים ונהנה שאני מצליח לשמוע אותו בתקופתו ובמקומו. אין לי ספק שלפנינו חכם יהודי שדורש – ביוונית – לכבוד חנוכה, באחד מבתי הכנסת של תפוצות ישראל, באלכסנדריה או אולי, דמיוני עובד עכשיו קשה יותר, באסיה הקטנה. חכם זה היה פילוסוף, ואת הפילוסופיה היהודית הוא ניסה להעביר לשומעיו. על כל פנים, נכנס אני למנהרת הזמן ומנסה לשמוע אותו ולהבין את דרשתו אחרי יותר מ-2000 שנה – חלומו של כל מרצה.

מה לימד אותו חכם? הוא בחר בשאלות מוסר ודת, ניתח אותם, ובדומה ליורשיו בני זמננו לא ויתר הוא על דברי הלכה, אך בשונה מהם, הוא דיבר על המצוות בהתייחסו ישירות אל המקרא. הוא לא בנה עליהם פלפולים ולא התייחס לפרטים, אלא השתמש בהם כדי ללמד על נושא מרכזי אחד - האדם והחטא. אם הייתי מנסה לסכם את דרשתו, הייתי מדגיש את התייחסותו לגיבורי העם הנזכרים בחנוכה, אלו אשר הצליחו להחזיק מעמד כיהודים שומרי תורה בימי הגזרות, בהם נאסר על היהודים לשמור על מצוות התורה. בשתי דוגמאות קלאסיות הוא אייר את דבריו: במותם של אלעזר הזקן ושל חנה ושבעת בניה, שלא רצו לטמא את עצמם ולאכול חזיר. הוא סיפר כיצד סבלו גיבורים אלה ייסורים קשים מנשוא, ייסורים שניתנו על ידי כלים שלא ביישו את כלי העינויים של תקופות מאוחרות יותר. למרות זאת הם לא נכנעו אלא נהרגו על קידוש השם. וכך, במוקד ספר זה, נמצאת התייחסות לגבורתם של אנשים שהצליחו לשמור על אורח חייהם, המוסרי והדתי, בתנאים טרגיים ביותר.

החכם דיבר על אלו שנלחמו כדי לא לחטוא. אך מהצד השני, עומדות בפנינו דוגמאות אחרות, אולי אפילו יותר קרובות אלינו, בהם אנחנו נלחמים ונכשלים. שלא בצורה גלויה נראה לי שדרשתו מתעניינת גם באלה שנכשלים. אם אני צודק בקריאתי, אזי בעיני המחבר, חנוכה מקבלת עכשיו משמעות חדשה, היא עוסקת במלחמה שתקרא אחרי דורות 'מלחמת היצר' או אם ננסה להיות נאמנים יותר לעולמו ולשפתו של החכם: מלחמת היצרים – מאחר שהמחבר דיבר על הרבה יצרים שיש באדם: יצר השלטון, יצר המין, תאות הממון ועוד. וכנגדן, עומדות המידות הטובות. זו היא מלחמה שאנו נלחמים בה כמעט מידי יום. המידות הטובות הן אלו המאפשרות לאדם לחיות חיים מוסריים וקונסטרוקטיביים אך היצרים מאיימים על כל חלקי

הנפש. כך למשל הגבורה מאוימת על ידי הפחד, הכעס והתלאה. אלא שמעבר לכל נמצאת התבונה. היא שלטת על הכל. היא יכולה לשמור על חלקי הנפש כדי שלא יתפתו על ידי היצרים. השליטה של התבונה היא אשר אפשרה לעמוד בפני גזרות היוונים ולא להיכשל. והוא מוסיף "ברור שהתבונה מתגברת לא לבד [=לא רק] על שלהבת תאוות הבשרים, כי גם על כל תאוה". מעניין להוסיף פרט אחד שמודגש על ידו. פרט זה יוצר הבדל גדול בין גישתו של החכם, לבין עמדות הפילוסופים שקיבלו את המוסר שפיתחו הפילוסופים של האסכולה הסטויקנית. וכך אמר החכם: ניתן להתגבר על היצרים, אך לא ניתן להרוג אותם - הערה חשובה על החולשה האנושית! על כל פנים כאן המצוות מוכיחות שאנו מסוגלים לנצח את היצרים, "עליהם שולטת התבונה... הלוא גם על השנאה לאויב יכולה התבונה לשלוט בכח התורה שלא נכרות את עצי הפרי של האויבים, לעזור ל[בהמה] התועה משל האויבים ולהקים יחד אתם את בהמתם הרובצת תחת משאה". בקטע נפלא הוא כותב: "אדם המסדר את חייו לפי התורה, אם גם יהיה אוהב כסף, [אזי הוא] כובש מיד את רוחו ומלווה לעניים בלי נשך וכאשר קרבה שנת השבע, משמיט את החובות, ולו גם יהיה כילי, [=קמצן], בזכות התבונה מושלת עליו התורה ולא ילקוט את התבואה אחר הקציר ולא יאסוף את פרט הכרמים אחרי הבציר".

עד כאן שמענו מהחכם דברים על התבונה שיכולים להיות מובנים לרבים בשפה כמעט אוניברסלית. אך החכם מוסיף הערה חשובה להגדרת התבונה. הוא מדבר על "התבונה המלאה יראת הא-להים". הוא לא מסביר את משמעות התוספת הזאת, ואני מרגיש שמקום הניחו לנו אבותינו להתגדר בו. אתם מוזמנים לעשות זאת. לי ברור שהתבונה לבד אינה מספיקה. אם נחזור 2000 שנה קדימה מימי מחבר ספר זה ונגיע שוב לזמננו, אין לי ספק שניווכח שאחד הגורמים ואולי הגורם החשוב ביותר שבהכנת צעיר לחיים, הינו החינוך לקיום המצוות. נראה לי שבדורותינו, כאשר כמעט כל המחסומים ששמרו על הילדים נפלו או נהרסו, אזי החינוך למצוות הופך הכרחי יותר ויותר. ההתרחשויות והשינויים בעולם גורמות לכך שהשנים המוקדמות הופכות להיות חשובות וקריטיות בעיצוב מוסריות האדם. המצוות הן ההתעמלות המוסרית החשובה ביותר בחיים. וכך במובלע, מציג החכם את התזה הזו שלו: כאשר התבונה מתמזגת ליראת הא-להים, הרי הניצחון שלה הופך לאפשרי, ובוודאי גם ליותר קל.